

ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

THE CONCEPT OF "SOCIAL COMPETENCE" IN PSYCHOLOGICAL LITERATURE

У статті аналізуються теоретичні аспекти формування ключових компетентностей підростаючого покоління. Розвиток соціальної компетентності дітей є важливою соціальною та психолого-педагогічною проблемою, вирішення якої належить до нагальних питань суспільства й освіти в цілому. В умовах соціально-економічних змін перед освітою поставлено завдання не просто надати певний рівень знань, умінь і навичок щодо основних напрямів розвитку, а й забезпечити здатність і готовність жити в сучасному суспільстві, досягати соціально значущих цілей, ефективно взаємодіяти й вирішувати життєві проблеми.

Автор статті зазначає, що в психолого-педагогічній теорії і практиці існують різні підходи до розуміння термінів «компетенція» та «компетентність». Поняття «компетентність» і «компетенція» трактуються по-різному. Лише за умови спільних зусиль державних органів управління, науковців, практичних працівників, батьків і громадських організацій означені проблеми можна вирішити ефективно. Саме тому набуття знань, умінь і навичок стає не підсумком отримання освіти, а певною проміжною метою, обов'язковою, але не головною складовою частиною результату освіти, формування компетентної особистості.

Узагальнено охарактеризовано систему формування соціальної компетентності та її структурні елементи, кожен із яких має свої особливості, проте в їх структурі виявляються об'єктивно необхідні загальні елементи.

Розглянуто проблемні питання й гальмівні фактори розвитку формування соціальної компетентності у вітчизняній і зарубіжній психологічній науці як інтегроване особистісне утворення, що являє собою цілісний розвиток психічних процесів особистості, за рахунок яких відбувається засвоєння системи знань про суспільство, системи відносин, які виявляються через особистісні якості людини, її мотивацію, ціннісні орієнтації, це і здібності, соціальні знання, уміння, цінності, що забезпечують інтеграцію людини в суспільство.

Таким чином, можна стверджувати, що означена проблема є актуальною, оскільки сутність поняття компетентність – це прояв інтеграції знань, умінь, навичок особистості, що дає змогу людині діяти

самостійно, брати на себе відповідальність за доручену справу, власне життя.

Ключові слова: соціальна компетентність, розвиток особистості, психологічний розвиток, соціальні ролі, компетенції, адаптація.

The article summarizes the system of formation of social competence and its structural elements, each of which has its own characteristics, but in their structure are objectively necessary general elements.

Problematic issues and inhibitory factors of development of formation of social competence in domestic and foreign psychological science as the integrated personal formation which represents integral development of mental processes of the person at the expense of which there is an assimilation of system of knowledge about a society, system of relations which are shown through personal qualities of the person are considered. motivation value orientations, including abilities, social knowledge, skills, values that ensure human integration into society. In the context of socio-economic changes, education aims not only to give students a certain level of knowledge, skills and abilities in the main areas of development, but also to ensure the ability and willingness to live in modern society, achieve socially significant goals, interact effectively and solve life problems. In studies of the problem of social competence, reasoned conclusions are made that the social competence of the individual is manifested in various forms – as maturity (competence) spiritual, civic, professional. But in all these manifestations, it always appears as the orientation of the individual to cooperation, to the cooperation of joint efforts, to a harmonious, fair combination of interests.

It is noted that only with the joint efforts of government agencies, scientists, practitioners, parents, these problems can be solved effectively. That is why the acquisition of knowledge, skills and abilities does not become the result of education, but a certain intermediate goal, but not the main component of the result of education, the formation of a competent personality.

Thus, it can be argued that this problem is relevant, because the essence of the concept of competence – is a manifestation of integration of knowledge, skills, abilities, personality traits, which allows a person to act independently to take responsibility for the task of their own lives.

Key words: social competence, personality development, psychological development, social roles, competencies, adaptation.

УДК 159.923: 316.6625
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.26.24>

Шевченко Ю.В.

магістр спеціальної психології,
науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інститут спеціальної педагогіки
і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії
педагогічних наук України

У новітній парадигмі освіти важливе місце посідає формування ключових компетентностей особистості. Розвиток соціальної компетентності дітей є важливою соціальною та психолого-педагогічною проблемою, вирішення якої належить до нагальних питань суспільства й освіти в цілому. В умовах соціально-економічних змін перед освітою поставлено завдання не просто дати дитині певний рівень

знань, умінь і навичок щодо основних напрямів розвитку, а й забезпечити здатність і готовність жити в сучасному суспільстві, досягати соціально значущих цілей, ефективно взаємодіяти й вирішувати життєві проблеми.

У дослідженнях проблеми соціальної компетентності робляться аргументовані висновки, що соціальна компетентність особистості проявляється в різних формах – як зрілість

(компетентність) духовна, громадянська, професійна. Але в усіх цих проявах вона завжди постає як орієнтація особистості на співпрацю, на кооперацію спільних зусиль, на гармонійне, справедливе поєднання інтересів. Така орієнтація настільки стійка, що пронизує всі сфери життєдіяльності людей. Виходячи із цього, соціальна компетентність передбачає знання, уміння, навички людини, достатні для виконання обов'язків, властивих цьому життєвому періоду, у якому ця людина знаходиться [5, с. 4].

Проблематика формування соціальної компетентності розглядається багатьма такими світовими та вітчизняними вченими, як А. Аргайл, М. Адлер, Дж. Борковський, П. Берельсона, Н. Борбич, І. Зарубінська, А. Гольдштейн, М. Гончарова-Горянська, Е. Коблянська, Дж. Конел, А. Мацак, О. Московчук, Д. Равен, Н. Сівак, Н. Борбич, І. Зарубінська, М. Гончарова-Горянська, Л. Лепіхова, Є. Цетліна й ін.

Проблема соціальних компетентностей дітьми з особливими потребами перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних учених: О. Бабяк, Л. Прохоренко, Н. Баташевої, О. Орлова, В. Андрущенко, М. Ярмаченка, Е. Андрєєвої, В. Бондаря, Т. Ілляшенко, А. Колупаєвої, Н. Сабат, Є. Ярської-Смирнкової, О. Акімової, зумовлює необхідність її подальшої розробки, зокрема щодо впровадження інклюзивної освіти.

Мета статті – проаналізувати й розкрити поняття «соціальна компетентність» у психологічній літературі та охарактеризувати основні складники в структурі соціальної компетентності особистості.

Суспільство, яке розвивається, потребує сучасних освічених, етичних, людей, здатних приймати відповідальні рішення, здатних до співпраці, що відрізняються мобільністю, динамічністю, конструктивністю й почуттям відповідальності за долю країни. Вимоги до сучасної дитини передусім пов'язані з необхідністю формування в неї навичок і вмінь пізнавальної, комунікативно-інформаційної та рефлексивної діяльності. Вони дають змогу дитині бути здатною не лише до знань, мати знання та вміння з різних навчальних дисциплін, а й застосовувати ці ефективні знання в повсякденному житті, щоб вона була здатною до соціальної взаємодії. У навчальному середовищі сучасна дитина повинна бути готова стати соціально активним членом суспільства, здатним до різних сфер життя, набути ефективного досвіду спілкування та вміти будувати гнучкі стосунки із соціальними партнерами, щоб мати можливість адекватно реагувати на зміни в життєвих ситуаціях, бути емоційно сприйнятливим і чуйним [11, с. 222].

Суспільство завжди задає модель особистості, процес розвитку якої спрямований на

управління соціальним світом, його об'єктами та відносинами, історично підібраними формами й методами поведінки з природою та правилами людських відносин. Тому розвиток дитини загалом функціонує як форма соціального розвитку дитини, формування її як соціальної істоти.

Такий підхід до вивчення розвитку крізь призму соціального руху (соціалізації) забезпечує пошук нових резервів формування особистості дитини та можливостей для оптимізації освітніх впливів з урахуванням періодів особливого сензитивного віку особистості, що розвивається, до соціальних впливів.

Взаємодія дитини й суспільства характеризується поняттям «соціалізація». Уперше ця ідея описана в кінці 1940-х – на початку 1950-х років у працях американських психологів і соціологів (Д. Доллард, Дж. Колмон та ін.) [3, с. 256].

Початок дослідження соціальної компетентності пов'язаний з роботами В. Уайта й належить до 1950-х років. На думку В. Уайта, соціальна компетентність розглядається як певна здатність індивіда ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем.

Соціалізація розкривається через поняття «адаптація» (Т. Парсонс, Р. Мертон). За допомогою концепції «адаптації» соціалізація розглядається як процес входження особистості в соціальне середовище та її адаптації до культурних, психологічних і соціологічних факторів, як процес подолання негативних наслідків середовища, що заважає самому, – розвиток і самопідтвердження (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс).

Соціалізація – це постійний процес, який триває все життя. Він розділений на етапи, кожен із яких спеціалізується на вирішенні певних проблем, без обробки яких наступний етап не може розпочатися, може бути деформований або призупинений.

Виходячи із сутності вищезазначених понять «компетентність», ми дійшли висновку, що компетентність є невід'ємною ознакою особистості, включаючи компоненти, що забезпечують індивіду можливість вести свою діяльність у певній сфері суспільства. Здібність виявляється в здатності особистості діяти свідомо та відповідально на основі набутих систем знань, умінь і навичок, у готовності індивіда реагувати гнучко та мобільно на конкретні життєві й професійні ситуації, спираючись на власну систему цінностей [12, с. 5].

«Навички» визначаються як конкретні навички та компетенції в певній галузі діяльності, що застосовуються в межах компетенції. Визначивши суттєву основу поняття «здатність», Зеєр визначає соціальну компетентність як здатність нести відповідальність, спільно розробляти рішення та брати участь у його реалізації,

толерантність до різних етнічних культур і релігій, прояв взаємозв'язку індивіда з потребами бізнесу та суспільства.

В. Слот, Х. Спанярд визначають соціальну компетентність як стан балансу між наявністю навичок і віковими завданнями, з якими кожна людина стикається в повсякденному житті. З огляду на ці підходи, ми визначили соціальні компетентності як навички та компетенції, що визначають ступінь функціональної освіти й готовність людини до соціальної взаємодії.

Численні психологічні дослідження С. Рубінштейна, А. Леонтєва, К. Абульханової-Славської, О. Конопкіна показали, що процесуальні, динамічні та суттєві характеристики людської діяльності проявляються в регуляторних здібностях, впливають на довільність діяльності, де людина проявляє себе як об'єкт діяльності й взаємодії. У філософії існують взаємодоповнюючі категорії суб'єкта та об'єкта – така, що відчуває вплив суб'єкта. Для психології об'єктом дії є дії, дія є самим об'єктом, а об'єктом є зміни, що відбуваються в самому суб'єкті [6, с. 76].

Виходячи з концепції соціальної взаємодії та враховуючи неоднозначність інтерпретацій самого поняття «соціальна здатність», ми пропонуємо таке визначення соціальної здатності. Соціальна здатність є невід'ємною рисою соціальних якостей, що дає змогу індивіду бути активним у суспільстві та суб'єктивним досвідом людини. Особисто важливі соціальні якості, які людина виявляє в процесі взаємодії, також є характеристиками соціальних здібностей. Рівень сформованої соціальної здатності особистості безпосередньо залежить від ступеня розвитку суб'єктивного досвіду особистості. Суб'єктивний досвід формується в результаті активного практичного пізнання законів об'єктивного світу й соціальної практики, що відображає людину, яка знає у свідомості. Інтерактивні методи, що базуються на безпосередньому та зворотному зв'язку між темами навчального процесу, дають змогу студентам розширити свій досвід практичної діяльності, забезпечуючи їм формування соціальних здібностей [8, с. 4].

Соціальні здібності розглядаються як один із найважливіших факторів, що забезпечують стабільну життєдіяльність особистості в усіх сферах діяльності. Очевидно також, що це передумова успішної самореалізації, серед іншого можливість конфлікту із соціальним середовищем. Саме «конфлікт із соціальним середовищем» насправді вважається синонімом підліткового віку, що вимагає роботи для розвитку соціальних здібностей у цій віковій групі. Однак, як уже згадувалося раніше, ми шукаємо головного балансу між двома рушійними силами: бажанням нового та відстороненням від невідомого. І люди завжди намагаються збалансувати ці полюси. Ми

можемо визначити це самі, лише спрямовуючи свою увагу, свої думки, свої знання на організацію житлового простору, житлового простору. Тому основним завданням, яке потрібно постійно вирішувати, є завдання розвитку соціальної спроможності. Розвиваючи це, ми розвиваємо свою особистість і свій розум. Зрештою, пізнати їх розумні здібності можливо лише під час взаємодії з іншими людьми [4, с. 200].

Різні аспекти реалізації компетентнісного підходу в освіті відображено в публікаціях А. Андреева, Л. Боголюбова, Ж. Делора, Е. Зеера, В. Байденко, І. Зимової, М. Гончарової-Горянської, О. Кононко, Т. Сак, М. Докторович, О. Запорожець, В. Кузьменко, А. Каспржака, Н. Кузьміної, В. Куніцина, О. Лебедевої, А. Маркової, Дж. Равена, Г. Селевко, Н. Соколової, А. Присяжного, А. Хуторського, І. Фруміна та ін.

Компетентність людини включає чітку структуру, яка має елементи, пов'язані зі здатністю особистості вирішувати певні проблеми в різних сферах, але частіше в професійній діяльності. Також компетентність є результатом навчання, що виражається в знанні особистості про певний набір методів роботи стосовно певної теми впливу. Система навичок передбачає досвід, знання, уміння, необхідні навички для реалізації певного кола повноважень. Це пов'язане із соціальною сферою, тобто суспільством, взаємодією в ньому. При такому повному розумінні компетентності ми можемо зробити висновок, що вони можуть бути сформовані лише за умови глибокої особистої зацікавленості особистості в цьому виді діяльності.

Здібності особистості в сучасному світі, на думку Д. Рейвена, повинні поєднувати як елементи професійної діяльності, так і здатність впливати на суспільство в цілому. Хороша поведінка залежить від світогляду людини, розуміння необхідності виконувати певні дії сьогодні на все життя: «Хороша поведінка, серед іншого, залежить від готовності брати участь у суб'єктивних суттєвих діях, наприклад, намагатися впливати на те, що відбувається, власної організації або напряму соціального руху, адекватного розуміння того, як працює організація та суспільство, у якому живе та працює людина, а також адекватного розуміння власної ролі й ролі інших людей в організації та суспільстві в цілому, адекватного розуміння ролі понять, пов'язаних з управлінням організаціями» [9, с. 32].

Джон Рейвен підкреслює «здатність сучасного суспільства» як важливу частину здібностей лідера. Як ми вже виявили, здатність завжди включає два складники: думку, досвід. Це впливає з досвіду взаємодії людей у соціальній діяльності. Якщо ми розглядаємо це як аспект індивідуальної думки чи свідомості, то соціальні здібності завжди відповідають за побудову соці-

альних відносин на всіх рівнях, від сім'ї до особистості. Дуже важко обмежити саме поняття компетентності, адже те, що людина може і знає, можна віднести до цієї сфери. Також зазначається важливість здатності батьків вирішувати складні життєві проблеми для виховання подібних якостей у дітей [9, с. 35].

Для соціальної компетентності важливим є досвід активної взаємодії, отже, для розвитку соціальної компетентності важливо використовувати системний підхід, що об'єднує всі питання соціалізації. Виходячи із цього, можна виділити низку завдань для розвитку соціальної компетентності в процесі навчання та виховання: систематичну пропозицію роботи на вибір, щоб накопичити сучасний вибір; надання можливості жити в різних ролях, щоб зрозуміти правила спілкування з дорослими та їхнім оточенням; організацію колективної роботи для взаємної співпраці в навчальному процесі; різні типи мислення для розвитку самопізнання. Як результат, можна сказати, що структура соціальної компетентності – це передусім єдність соціальних навичок і знань, в основних сферах діяльності людина отримує від них користь та ефективно взаємодіє з ними, що дає їй змогу адекватно адаптуватися до суспільства [10, с. 512].

Здібність – це визначення освітнього результату, який виражається в готовності учня до реального володіння методами, засобами діяльності, володіння таким поєднанням навчальних завдань, умінь і навичок, що дає можливість досягти поставленої мети. Виховні навички – це знання й уміння, набуті в процесі навчання, поєднані із соціально важливими та професійно важливими якостями особистості.

Зарубіжні дослідження стверджують, що соціальна компетентність передбачає володіння людиною різними способами поведінки (когнітивними, емоційними, руховими), що дають змогу тривалий час підтримувати сприятливе співвідношення позитивних і негативних наслідків у певних ситуаціях соціальної взаємодії. У свою чергу, М. Аргайл у працях зосереджує увагу на «загальній соціальній компетентності», яка включає два типи компетенцій: професійну та комунікативну. Побудувавши модель соціальної компетентності, К. Рубін та Л. Роуз-Краснор вводять поняття «соціальний сценарій», таким чином розширюючи поняття, указуючи на те, що соціальна компетентність передбачає формування певних зразків поведінки в особистості та скоординованих дій у знайомі ситуації [1, с. 324].

Як зазначає К. Островська, соціальна компетентність дитини – це база, на якій буде вибудовуватися соціальна компетентність дорослої людини за умови формування ключових компетенцій. Соціальна компетентність – інтегральна якість особистості дитини, що дає їй змогу,

з одного боку, усвідомлювати свою унікальність і бути здатною до самопізнання й самозміни, а з іншого – виявляти себе частиною колективу, суспільства, уміти вибудовувати відносини та враховувати інтереси інших людей, брати на себе відповідальність і діяти на основі загальнолюдських і національних цінностей [7, с. 52].

Найважливіша комплексна характеристика особистості, яка включає низку аспектів: інтелектуальний, мовленнєвий, соціальний тощо, які відображають досягнення особистісного розвитку дитини.

Соціальна компетентність дитини включає в себе аспекти:

- мотиваційний (ставлення до іншої людини як найвищої цінності, прояв доброти, допомоги, милосердя);

- когнітивний аспект (пізнання іншої людини: розуміння її інтересів, потреб, настрою, її труднощів, її емоційного стану);

- поведінковий аспект (пов'язаний із вибором етично цінних зразків поведінки).

Соціальна компетентність дитини – це база, на якій буде вибудовуватися соціальна компетентність дорослої людини за умови формування ключових компетенцій. Соціальна компетентність – інтегральна якість особистості дитини, що дає їй змогу, з одного боку, усвідомлювати свою унікальність і бути здатною до самопізнання й самозміни, а з іншого – виявляти себе частиною колективу, суспільства, уміти вибудовувати відносини та враховувати інтереси інших людей, брати на себе відповідальність і діяти на основі загальнолюдських і національних цінностей [7, с. 56].

Таким чином, ми розглянули сутність основних концепцій дослідження, якими є «соціалізація», «соціальний розвиток», «компетентність», «компетенція», «соціальна компетентність», «розвивальне середовище», які взаємопов'язані між собою і становлять логічний причинно-наслідковий ряд. Аналіз наукових джерел дав змогу розкрити поняття «соціальна компетентність особистості». Узагальнені наукові дані засвідчують, що це інтегроване особистісне утворення, що являє собою цілісний розвиток психічних процесів особистості, за рахунок яких відбувається засвоєння системи знань про суспільство, систему відносин, які виявляються через особистісні якості людини, її мотивацію, ціннісні орієнтації, це і здібності, соціальні знання, уміння, цінності, що забезпечують інтеграцію людини в суспільство. Підсумовуючи й узагальнюючи наведені вище думки про сутність поняття «компетентність», зазначимо, що «компетентність» – це прояв інтеграції знань, умінь, навичок, способів діяльності, якостей, властивостей особистості, що дає змогу людині діяти самостійно, брати на себе відповідальність за доручену справу, власне життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аргайл М. Психология счастья. Москва – Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 324.
2. Большой словарь иностранных слов / сост. А.Ю. Москвин. Москва, 2001. С. 816.
3. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. Київ : Освіта, 1998. С. 256.
4. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя : учебно-методическое пособие. Москва : Флинта : МПСИ, 1998. 200 с.
5. Мудрик А.В. Соціальний інтелект та соціальна компетентність. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 3. С. 4–6.
6. Николаеску І.О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандарті : науково-методичний посібник. Черкаси : ОІПОП, 2014. С. 76.
7. Островська К.О. Особливості соціальної компетентності у дітей з різним рівнем аутизму. *Практична психологія і соціальна робота*. Київ, 2013. № 5. С. 52–56.
8. Поніманська Т.І. Дитина і соціум. *Дошкільне виховання*. 2004. № 8. С. 4.
9. Равен Дж. Компетентность, образование и прогрессивное общество. *Психология обучения*. 2006. № 6. С. 32–35
10. Рубин К.Х., Роуз-Крэспор Л. Решение межличностной проблемы и социальная компетентность в поведении детей / сост. и общ. ред. Н.В. Казариновой, В.М. Погольши. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 512.
11. Сохань Л.В., Єрмакова І.Г., Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник. Київ : Богдана, 2003. С. 222.
12. Шишов С., Агапов А. Компетентностный подход к образованию. *Лучшие страницы педагогической прессы*. 2002. № 3. С. 5.